

La pràctica docent coeducativa: trajectòria, reptes i recursos

PID_00288894

Autoria: Ana Hidalgo Urtiaga

Educació primària

Ana Hidalgo Urtiaga

Doctora en Estudis Literaris per la Universitat Complutense de Madrid i especialitzada en Estudis Literaris de Dones a la Universitat de Sussex (Regne Unit). Professora d'ensenyament secundari en l'especialitat d'Anglès des de 2006 a la Comunitat de Madrid. Presidenta de DOFEMCO (Docentes Feministas por la Coeducación), plataforma estatal d'estudi i promoció de la coeducació com a principal instrument d'innovació educativa i transformació social, formada per professores de totes les etapes educatives. Conferenciant i formadora en coeducació, és també una activista compromesa amb la igualtat entre dones i homes.

L'encàrrec i la creació d'aquest recurs d'aprenentatge UOC han estat coordinats per la professora: Nadia Ahufinger Sanclemente

Primera edició: setembre 2022

© d'aquesta edició, Fundació Universitat Oberta de Catalunya (FUOC)

Av. Tibidabo, 39-43, 08035 Barcelona

Autoria: Ana Hidalgo Urtiaga

Producció: FUOC

Els textos i les imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència Creative Commons de tipus Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

Índex

Introducció	5
1. De l'escola segregada a l'escola mixta	8
2. L'escola mixta: el miratge de la igualtat	13
2.1. L'androcentrisme del currículum oficial i altres materials escolars.....	15
2.2. El currículum ocult.....	16
2.3. L'ensenyament: una professió feminitzada	20
3. L'escola coeducativa: principals reptes i eines	24
3.1. El reconeixement de les alumnes com a subjectes de l'educació.....	25
3.2. La revisió i la compensació dels continguts acadèmics androcèntrics.....	26
3.3. La inclusió de l'educació emocional, socioafectiva i sexual en el currículum oficial.....	27
Conclusions	33
Bibliografia	34
Annexos	35

Introducció

Aquest material és el document teòric de referència sobre la coeducació del Grau d'Educació Primària de la UOC. Ha estat creat per ser utilitzat de manera transversal a les diferents assignatures que conformen el Grau i poder garantir una coherència formativa sobre la temàtica al llarg dels cursos.

En concret, té l'objectiu d'analitzar amb perspectiva feminista el recorregut de la implantació de la coeducació a l'escola espanyola, aclarir conceptes coeducatius bàsics i oferir eines al professorat per integrar en la seva pràctica docent l'educació per a la igualtat d'oportunitats, tracte i condicions dels nens i les nenes.

La **didàctica del feminisme i de la coeducació** ha de ser una màxima del nostre sistema educatiu i una prioritat del professorat per poder oferir una bona educació, perquè si l'educació és un dret humà inalienable, **l'educació per a la igualtat** entre nenes i nens –futures dones i homes– **és una qüestió de justícia**.

Com a docents, hem de ser conscients que la igualtat entre els sexes és responsabilitat del conjunt de la societat i que l'escola, en particular, és l'àmbit de socialització més favorable per aconseguir-la, donat el seu caràcter integrador i inclusiu (vegeu figura 1).

Figura 1. Diferents àmbits de socialització que intervenen en la formació de la identitat

Font: elaboració pròpia.

La **coeducació** o l'educació per a la igualtat és el mètode d'innovació educativa i renovació pedagògica que porta la teoria feminista a la pràctica a l'aula.

Els elements que intervenen en la implementació de la coeducació són els següents:

1. La **teoria feminista** estableix les bases del pensament propiciatori del canvi cultural necessari.
2. El **marc legislatiu** estatal i autonòmic ha de recollir un currículum feminista preceptiu, que concreti i seqüenciï els objectius, els continguts, els criteris i els estàndards d'avaluació.
3. Els **objectius generals** de la coeducació són:
 - a. Garantir l'accés a l'educació obligatòria per a totes les nenes.
 - b. Formar noies i nois en relacions justes, basades en la igualtat i el respecte.
 - c. Erradicar actituds, comportaments i valors que sustenten la violència contra nenes i dones.
 - d. Garantir una educació lliure d'androcentrisme, sexisme i masclisme.

L'**androcentrisme** és la visió del món des de, exclusivament, el punt de vista de l'home, que es presenta com a universal, objectiu i neutral.

- La visió de la dona queda absent i, per tant, invisibilitzada.

El **sexisme** és la discriminació que pateix la dona perquè l'home la menysprea, la subvalora o l'odia.

- La dona està present, però exerceix un paper subordinat, secundari o dependent de l'home.
- Aquesta discriminació pot ser més o menys òbvia.

El **masclisme** és l'actitud de dominació i prepotència de l'home sobre la dona.

- S'encarrega de mantenir la desigualtat per mitjà de la violència (verbal, física, psicològica, agressions sexuals, prohibicions, tancaments, explotació sexual o reproductiva, etc.).
- Les dones poden col·laborar en el masclisme, però de forma vicària, ja que, encara que l'hagin interioritzat, no es beneficien de l'abús de poder.

El **patriarcat** és el sistema d'organització social basat en la dominació de l'home sobre la dona mitjançant la seva opressió.

- Aquesta opressió s'exerceix des dels àmbits del poder, com «la política, la informació, el poder econòmic, el saber, la creativitat i la religió» (Valcárcel, 2019, p. 133).
- És un sistema estable en el temps, però creat pels homes i, per tant, es pot modificar i subvertir.
- Per això, s'observa la coexistència de dos tipus de patriarcat en el món: de coerció i de sotmetiment (Puleo, 2005, p. 39). El primer existeix en aquells països que recullen en les seves lleis el que es permet o es prohibeix fer a les dones, per exemple, a l'Afganistan, mentre que el segon es dona en països on la igualtat entre dones i homes està recollida en les seves lleis i constitucions, però encara es promouen, per exemple, els rols de gènere.

El **feminisme** és el moviment social, polític i filosòfic que busca fer justícia social per a la meitat de la població –les dones– en acabar amb la seva opressió, discriminació, subordinació i explotació i, per tant, subvertir el sistema patriarcal.

4. La **metodologia**, és a dir, el procediment a l'aula o en el centre educatiu, ha de ser integradora, global i sistemàtica. La coeducació ha de treballar-se de forma **transversal** des de totes les assignatures i àmbits de l'ensenyament.
5. Les **administracions educatives** han de prioritzar la **formació del professorat** en coeducació.
6. Els **Serveis d'Inspecció** han de comprovar la correcta **consecució d'aquests continguts en les programacions** anuals i d'aula i en els projectes educatius dels centres.

1. De l'escola segregada a l'escola mixta

El segle XVIII estableix les bases de la democràcia moderna a Europa, ja que el moviment intel·lectual i cultural de la Il·lustració possibilita que la població serva i esclava passi a ser ciutadana. No obstant això, la igualtat, la fraternitat i la llibertat no són per a les filles de la Il·lustració, com mostra la decapitació de la filòsofa revolucionària Olympe de Gouges a la plaça de la Concòrdia de París el 1793, que havia denunciat aquesta injustícia dos anys abans en la seva obra *Declaració dels Drets de la Dona i de la Ciutadana*; per aquest motiu, el feminisme es pot considerar com el fill no estimat de la modernitat (Valcárcel, 2019, p. 11). L'excusa per no considerar-les ciutadanes ni iguals als homes s'esgrimeix en la seva suposada inferioritat d'enteniment.

Declaració dels Drets de la Dona i de la Ciutadana

En aquesta obra, Olympe de Gouges va parafrasejar la *Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà*, proclamada el 26 d'agost de 1789 durant la Revolució francesa, en la qual s'excloïa les dones d'aquests drets, per exigir-los per a les dones. És un dels primers documents històrics que proposa l'emancipació de les dones a partir de l'equiparació jurídica i legal entre sexes.

El neurosexisme

D'entre els molts pensadors i científics que han sostingut aquesta idea científica, misògina i anti-feminista sobre la inferioritat natural de la dona, podem destacar Plató, Aristòtil, Eurípides, Sant Agustí, Einstein, Freud, Jung, Schopenhauer o Ortega y Gasset. No obstant això, el que cada societat i cultura considera propi de dones o d'homes varia, és arbitrari i producte de la socialització i l'aprenentatge; no està determinat pel cervell perquè no hi ha cervells «de dona» o «d'home». Aquesta idea arcaica es diu *neurosexisme* i ja ha estat àmpliament superada i empíricament desmuntada gràcies als avenços de la neurociència i, en concret, a les recerques de Cordelia Fine, Daphna Joel o Gina Rippon. Així i tot, avui dia, encara existeixen corrents ideològics sustentats en l'existència de cervells «roses» i «blaus».

Per consegüent, el sistema educatiu il·lustrat, caracteritzat pel seu progrés i la seva tolerància, també s'assenta en l'exclusió de la dona sota la premissa que la formació de tots dos sexes ha de ser diferent, com assenyalen els mateixos pares de l'educació; per exemple, el reconegut pensador i pedagog revolucionari Jean-Jacques Rousseau escriu:

«[L']educació de les dones sempre ha de ser relativa als homes. Agradar-nos, ser-nos d'utilitat, fer-nos estimar-les, educar-nos quan som joves i cuidar-nos d'adults, aconsellar-nos, consolar-nos, fer les nostres vides fàcils i agradables: aquestes són les obligacions de les dones durant tot el temps i el que se'ls ha d'ensenyar a la seva infància».

J. Rousseau (1990). *Emili o De l'educació* (p. 494). Aliança.

Immanuel Kant, filòsof il·lustrat, per la seva part, assenyala:

«[I]a dona no ha d'estudiar història, ni geografia, ni geometria, ni el principi de raó suficient o de les mònades; la seva instrucció no ha de ser freda, ni especulativa; tampoc poden preocupar-se per ampliar la seva memòria, tan sols el seu sentiment moral».

I. Kant (1990). *Observacions sobre el sentiment del que és bell i sublim* (p. 68). Alianza Editorial.

En tots dos casos, ser nena –el sexe– en determina el comportament –el gènere–, que és dependent del nen per a Rousseau i complementari per a Kant. Detinguem-nos en aquests dos conceptes:

El **sexe** (ser home o dona) és un tret **biològic diferencial corporal**.

- Aquesta diferència s'observa, per exemple, en els òrgans sexuals i reproductius, en els cromosomes sexuals, en les hormones sexuals, en les patologies mèdiques específiques a cada sexe, etc.
- És l'**origen de la diferència** entre homes i dones.
- En conseqüència, és l'**origen de l'opressió** que pateixen les segones per part dels primers.

El **gènere** és el **sistema d'opressió patriarcal**.

- Situa l'home en una posició dominant i la dona, subordinada en la jerarquia del poder.
- S'aprèn en el context històric, social i cultural en el qual es neix; per tant, és artificial, arbitrari i variable.
- Es concreta en els **rols de gènere**, **estereotips de gènere**, actituds i comportaments que s'associen al que és masculí i femení, i que sempre funcionen com a categories complementàries.

- El Conveni d'Istanbul de 2011, ratificat per Espanya el 2014, defineix *gènere* com «els papers, comportaments, activitats i atribucions socialment construïts que una societat concreta considera propis de dones o d'homes».
- És l'**origen de la desigualtat**, perquè a partir d'aquestes imposicions s'«ensenya» les nenes a, per exemple, no confiar en el seu propi criteri, a creure's dòcils i insegures i els nens a ser durs, valents i forts.
- Són exemples d'això les decisions que es prenen en relació amb el nom que se li posa al bebè, com se li prepararà l'habitació, el color de la roba, les activitats que durà a terme, les joguines que se li compraran, etc.

Rols de gènere o sexuals: el conjunt de deures, aprovacions, prohibicions i expectatives imposades culturalment sobre els comportaments socials apropiats per a homes i dones.

Estereotips de gènere o sexuals: idees simplificades, però fortament assumides sobre les característiques dels homes i de les dones.

A Espanya, l'educació com un dret universal es recull per primera vegada a la Constitució de Cadis de 1812, però, malgrat denominar-se universal, només es refereix als nens (homes), que aprenen a partir de llavors a llegir, escriure, comptar, el catecisme i les obligacions civils. Serà la Llei General d'Instrucció Pública de 1857, coneguda com a **Llei Moyano**, la que reconegui per primera vegada el dret de les nenes a una educació acadèmica elemental. Ara bé, en escoles separades i amb un currículum diferenciat que els ensenyi a ser bones esposes i mares: cuidar la llar i la família, aprendre els patrons socials i desenvolupar qualitats com la decència, la submissió o l'obediència són els objectius de l'educació de les nenes a partir de llavors.

En conseqüència, les primeres mestres (1783-1838) són analfabetes però portadores d'una estricta moralitat que ensenyi les nenes de les classes més desfavorides a comportar-se d'acord amb el seu sexe. Amb l'arribada de la industrialització, s'ensenya les mestres a llegir i a escriure per una qüestió merament econòmica: han d'instruir la classe proletària, que ara necessita estar qualificada per treballar a les fàbriques. A més, les mestres continuen exercint la seva funció com a models de conducta que cal imitar i no només per les nenes sinó també per les mares d'aquestes.

En l'últim quart de segle, s'inicia el procés de la **feminització de l'ensenyament** per diversos motius (San Román, 2019, pp. 217, 225):

- Contractar dones mestres és més econòmic. Fins i tot algunes dones treballen sense cobrar com a mestres perquè atorga reconeixement i prestigi social.

- Elles encara no tenen suficient capacitat crítica per lluitar pels seus drets, per culpa de negar-los l'educació durant segles, i menys encara per sindicar-se; és a dir, són més manipulables i submises.
- Els homes que recorrien a l'ensenyament a temps parcial i de manera puntual com a trampolí per a altres finalitats l'abandonen gradualment quan la legislació regula la incompatibilitat amb l'acompliment d'activitats privades (avui dia encara vigent), el curs escolar s'allarga i s'imposa l'obligatorietat de la certificació docent.

Per tant, **el mite sexista que les dones trien ser mestres perquè per naturalesa estimen cuidar és una fal·làcia**. Fins a l'any 1880 no es registra un nombre superior de dones mestres que d'homes mestres a les aules.

A finals del segle XIX, arriben les **primeres vindicacions feministes en matèria educativa**. El 1883, s'aprova l'Ordre que permet que les nenes es matriculin a batxiller, mentre que, el 1892, la senyora Emília Pardo Bazán, com a consellera d'Instrucció Pública, proposa l'accés de les nenes als mateixos nivells educatius que els nens i en els mateixos centres per superar la divisió de funcions assignades a l'home i a la dona en el Congrés Pedagògic. El 1910, la Reial ordre del Ministeri d'Instrucció Pública autoritza l'accés de la dona a la universitat.

Durant la **II República es valida la coeducació** –entesa com a educació mixta– **a l'escola pública**: nenes i nens aprenen els mateixos continguts en els mateixos espais, perquè es posa en pràctica el projecte de renovació pedagògica de la Institució Lliure d'Ensenyament.

Lectures recomanades

Recomanem la novel·la *Historia de una maestra* (1990) de Josefina Aldecoa i el documental *Las maestras de la República* (2013) de Pilar Pérez Solano per aprofundir en aquest període.

El 1945, **el franquisme imposa la Llei d'Ensenyament Primari**, que elimina tots els intents d'inclusió i igualtat i torna a la **educació segregada i al currículum diferenciat**. Així, llegim en un text educatiu del primer curs de Batxillerat de la dècada dels seixanta:

«A través de tota la vida, la missió de la dona és servir. [...] La primera idea de Déu va ser l'home. Va pensar en la dona després, com un complement necessari, és a dir, com una cosa útil».

Secció Femenina. Formació Político-social, primer curs de Batxillerat, 1963.

El 1970, en els últims anys de la dictadura, la Llei General d'Educació (EGB), coneguda com a **Llei Villar Palasí, posa fi a l'educació segregada per sexes** fins als 13 anys en els centres públics, encara que cal esperar al Decret de l'estiu de 1985 perquè s'obligui tots els centres sostinguts amb diners públics a ser mixtos. La dècada següent (**anys noranta**) es podria denominar la **dècada daurada de la coeducació** per tres motius:

- El terme **coeducació** rebla el clau: fins llavors designava l'educació mixta, però ara es conceptualitza com a **educació per a la igualtat entre nenes i nens**.
- És la dècada més prolífica en producció de jornades, materials, tallers, etc., que es generen des dels recentment creats Organismes de la Dona.
- És coincident amb la preocupació internacional per la igualtat dels sexes, on destaquen la IV Conferència Mundial sobre la Dona de les Nacions Unides el 1995 a Pequín (la Xina) i l'any 2000 amb la Cimera del Mil·lenni, en la qual l'Assemblea de les Nacions Unides estableix com un dels objectius prioritaris per al Desenvolupament «promoure la igualtat de gènere i l'autonomia de la dona».

No obstant això, mentre que el Govern central i les comunitats autònomes (CA) s'involucren activament per aconseguir la igualtat entre nenes i nens a les aules, el Ministeri d'Educació no la impulsa: les seves conselleries, que recordem que tenien i tenen les competències transferides, creen assessories en els centres del professorat, però no legislen ni concreten els currículums. Tampoc encarreguen als seus Serveis d'Inspecció que vetllin pel compliment dels decrets estatals. Per tant, **la sistematització de la coeducació fracassa**. La LOGSE, aprovada el 1990, introdueix l'eix transversal coeducatiu, però ni el dota de pressupost, ni organitza un calendari d'implantació, ni ofereix mitjans o espais des d'on articular el que hi havia al paper.

És cert que des de finals dels anys noranta comptem amb publicacions institucionals i algunes editorials comercials interessades en la coeducació, però, a causa d'aquesta falta de voluntat política, el pes de **l'educació per a la igualtat** ha recaigut sobre les espatlles de les **docents feministes**. En l'actualitat, encara ens trobem lluny de la implantació de la coeducació al nostre país i són aquestes docents feministes les qui, empeses per una forta convicció, intenten posar-la en pràctica malgrat no haver rebut cap formació reglada prèvia en la majoria dels casos: li dediquen hores extres no pagades, molta energia i, en més d'una ocasió, pateixen alguna topada amb el seu claustre o amb el seu alumnat. També senten solitud i frustració en ser testimonis directes de l'abandó institucional de les nenes, encara ciutadanes de segona, encara filles no reconegudes de la Il·lustració.

2. L'escola mixta: el miratge de la igualtat

L'escola mixta ha afavorit l'accés i la incorporació de les nenes a les aules. Ha costat dos segles que es puguin asseure de costat amb els seus iguals i, sens dubte, és un dret que hem de celebrar i no donar per descomptat. És més, portant la contrària al determinisme neurosexista, elles obtenen millors resultats, rendeixen més, estudien més graus universitaris –són un 53,8 % del total–, reben més formació permanent, abandonen menys vegades els estudis i fracassen menys a les aules. El 2021, la seva taxa de graduació va ser d'un 84 % a l'educació secundària obligatòria (ESO) i d'un 63 % al batxillerat, enfront d'un 73,8 i un 47,6 %, respectivament, d'ells¹.

No obstant això, les dades estadístiques basades en el sexe –imprescindibles per poder avaluar tant els avenços com la desigualtat real– mostren una clara tendència per part de les estudiants a triar estudis que les condueixen cap a les «semiprofessions»²; és a dir, **professions feminitzades i, per això, socialment menysvalorades i menyspreades, que estan relacionades amb la cura.**

Lectura recomanada

Recomanem la lectura *¿Qué hacemos con Lolita?* (2022), de Laura Freixas, que posa de manifest com fins i tot en l'àmbit de la cultura, on les dones són una gran majoria com hem vist, són també discriminades, subordinades i invisibilitzades pels homes.

D'acord amb l'informe *Igualtat en xifres* del Ministeri d'Educació i Formació Professional publicat el 2021, hi ha una presència d'un 77,9 % de dones en estudis universitaris d'educació i d'un 71,8 % en salut i serveis socials; no obstant això, són el 29 % en enginyeria, indústria i construcció i tan sols un 13,4 % en informàtica. En el batxillerat, tenen una presència d'un 72 % en l'opció d'arts, 63,6 % en humanitats, 55,3 % en ciències socials, enfront d'un 47,3 % en ciències, mentre que en els graus superiors d'FP són un 93,9 % en imatge personal i un 87,1 % en serveis socioculturals i a la comunitat, enfront d'un 3,7 % en

1 Dades extretes de l'informe *Igualtat en xifres* del Ministeri de MEFP de 2021 <https://www.educacionyfp.gob.es/prensa/actualidad/2021/03/050321-igualdadencifras.html>

2 «Semiprofessions». Aquest concepte així expressat està agafat d'Amitai Etzioni: *The Semi-Professions and Their Organization*. Free Press, 1969.

transport i manteniment de vehicles o un 3,4 % en instal·lació i manteniment³. Les dades parlen per si soles.

En efecte, **els cervells dels nens i de les nenes no són diferents**, però el procés diferencial i no explícit de la socialització dels sexes porta a les nenes i les adolescents a adaptar-se a les preferències que s'esperen com a pròpies del seu gènere i, per extensió, **no desenvolupen la seva personalitat en llibertat**.

Cal destacar que l'**adquisició de la identitat sexuada** comença en la primera infància i sobre els 2 anys d'edat ja verbalitzen si són nens o nenes, però no perquè entenguin sobre els seus genitals, sinó **perquè ho han après per com els i les tracta l'entorn adult pel seu sexe** (Subirats, 2017, p. 39). De fet, l'estimulació i la interacció ja és diferencial durant la gestació i posteriorment quan mamen, per la qual cosa no és sorprenent –encara que sí preocupant– que els nens d'entre 3 i 4 anys ja rebutgin el que el món adult els diu que és de nenes (Subirats, 2017, p. 40).

Per això, el feminisme assenyala que **l'única manera d'acabar amb el sistema patriarcal és l'abolició del gènere que el sustenta**. Per descomptat, la interiorització del gènere (dels seus rols, estereotips, comportaments i actituds) no només s'aprèn a l'escola, però aquesta compta amb un avantatge sobre els altres àmbits de socialització, ja que és el més propiciatori per oferir un espai des del qual poder realitzar la transformació cultural necessària per a l'abolició del gènere.

L'abolició del gènere és l'alliberament de tots dos sexes dels rols de gènere imposats socioculturalment.

- Consisteix en el lliure desenvolupament de la personalitat de les nenes i els nens, perquè no existeixen «coses de nens» i «coses de nenes».
- És el primer pas per aconseguir erradicar la violència contra les nenes i dones, i per aconseguir la igualtat entre els sexes.

L'escola espanyola ha fet seu el principi democràtic de la igualtat entre els sexes, però el pas següent requereix prioritzar, dotar de pressupost i proposar els canvis necessaris perquè la igualtat sigui real i

3 Dades agafades de l'informe del MEFP.

efectiva. Mentrestant, la nostra democràcia no serà universal sinó parcial. A continuació, s'exposen els factors que perpetuen la interiorització del gènere a l'escola actual.

2.1 L'androcentrisme del currículum oficial i altres materials escolars

La presència de les dones en el currículum i en els textos escolars és de tot just un 7,6 % en les matèries dels quatre cursos de l'ESO (López-Navajas, 2021, p. 15); és a dir, el 92 % dels i les referents que s'estudien són homes. **La transmissió del coneixement**, per tant, parteix d'una **mirada masculinitzada o androcèntrica** esbiaixada que provoca conseqüències socials, culturals i educatives (López-Navajas, 2021, pp. 16-17):

1. **Socials:** la **falta de reconeixement i l'exclusió de les dones en el currículum les deslegitima, ja que les fa invisibles i irrellevants**. L'escola transmet la discriminació per sexe i, per tant, contribueix activament a la perpetuació dels rols socials. La violència masclista, la disparitat de salaris per la mateixa ocupació, el «terra enganxós», el «sostre de vidre», etc., queden justificats, perquè per molt que se'ls digui a nens i nenes que són iguals, se'ls transmeten uns coneixements i referents que mostren el contrari: el que ells fan importa, el que elles fan no.

Terra enganxós i sostre de vidre

L'expressió metafòrica del **terra enganxós** al·ludeix a la gran quantitat d'obstacles que impedeixen a les dones poder-se desenvolupar en el món laboral.

El **sostre de vidre** es refereix a la barrera invisible amb la qual la dona es topa quan vol ascendir als llocs de poder de les empreses i que, per tant, n'impedeix l'accés i la manté en els llocs intermedis.

2. **Culturals:** els ensenyaments que les nenes rebien a les escoles segregades s'han perdut –tant per a elles com per a ells– a l'escola mixta. Els homes han considerat que els sabers i les contribucions de les dones són una «cultura menor» mancada de legitimitat i vàlua acadèmica (podeu veure la falta de prestigi de l'artesania o els brodats). Per això, les contribucions de les dones al món de la cultura tampoc s'han incorporat, excepte comptades excepcions que, com a elements solts, no mostren la continuïtat de la tradició cultural col·lectiva de les dones. En conseqüència, **el patrimoni del llegat cultural de les dones no s'està transmetent** i això s'hauria d'entendre com un frau cultural: no es pot proposar com a universal una visió parcial –del 48 %– de la població (la masculina).
3. **Educatives:** dos dels objectius prioritaris de l'escola són transmetre coneixements i educar en igualtat en les diferents etapes i matèries. En tots dos, l'escola fracassa. D'una banda, els continguts del

currículum oficial tenen greus absències i mancances que provoquen que es mostri un **relat parcial i imprecís de la humanitat i els seus sabers**. Per tant, el currículum és fallit i mancat de rigor acadèmic. D'altra banda, fins que les institucions no s'encarreguin de completar el currículum, la coeducació no pot ser efectiva. Amb això, no es pretén menysprear que en efemèrides significatives les aules i el vestíbul de molts centres s'omplin de dones i el seu llegat cultural, però aquestes mesures puntuals i esporàdiques no poden ser definitives.

El Ministeri d'Educació, les conselleries i els organismes de cada comunitat autònoma tenen l'**obligació moral i cívica d'integrar els sabers de les dones en el currículum oficial**. Fins llavors, l'escola transmet la desigualtat entre dones i homes i, així, és còmplice de deseducar per a la igualtat real entre els sexes.

2.2 El currículum ocult

Anomenem **currículum ocult o extraescolar als aspectes i aprenentatges que es duen a terme dins de les escoles però que no tenen caràcter oficial**; per exemple, l'establiment de les relacions socials entre nens i nenes a l'aula o a l'esbarjo. Aquest aprenentatge indirecte, subtil, tàcit però molt profund ocorre diàriament i impacta en gran manera en l'adquisició de totes les competències, especialment, en la cívica i cultural, perquè es manifesta en la relació que l'alumnat estableix amb si mateix, entre iguals i amb la societat.

Aquest apartat posa de manifest el paper del professorat com a corretja de transmissió –inconscient– del sexisme, de l'androcentrisme i dels seus propis biaixos de gènere i, en conseqüència, com (des) educa en igualtat de tracte i d'oportunitats les nenes i els nens.

2.2.1 La desigualtat d'expectatives, nivell d'exigència i valoració d'actituds

La naturalesa humana porta de sèrie certs sentiments i comportaments, però en absolut hi ha conductes ni comportaments diferencials de nenes o nens: **l'alumnat és divers i heterogeni, i s'hauria de desenvolupar en llibertat a les escoles**. No obstant això, el professorat –el món adult– preconcep, intervé i interactua des del seu biaix de gènere i desprograma en les unes i els altres allò que no encaixa culturalment amb el seu sexe. Aquests comportaments assumits són estereotips de gènere essencialistes i complementaris, com mostra la taula 1.

Taula 1. Estereotips de gènere assumits pel professorat sobre els nens i les nenes

Nens	Nenes
Violents / inquietes	Pacífiques / tranquil·les
Agressius / desobedients / forts	Submises / obedients / febles
Segurs	Insegures
Competitius	Cooperadores
Desordenats / irresponsables / inconstants	Ordenades / responsables / constants
Immadurs	Madures
Creatius	Intuïtives
Intelligents	Treballadores

Font: elaboració pròpia.

Aquest biaix del professorat el condueix a actuar i mesurar el seu alumnat amb un tracte diferent segons el sexe. En un estudi realitzat per Subirats et al. es demostra que (Subirats, 2017):

- La interacció i l'atenció amb els nens i les nenes es jerarquitzava. El professorat dirigeix un 23 % més de comentaris als alumnes homes –i el percentatge s'eleva en les mestres–, i els missatges que els transmeten són diferents: el professorat es dirigeix als nens, sobretot, per donar instruccions sobre com completar les tasques, fer crítiques i fer-los comentaris sobre el seu comportament, mentre que a les nenes destaquen les referències a l'aspecte físic, l'ús més elevat de diminutius i l'escassa estimulació (pp. 103-104).
- El mal comportament dels nens es tolera millor que el de les nenes (p. 103).
- El professorat es val de les nenes perquè els nens aprenguin (p. 104). Per exemple, són una barrera física per evitar les interaccions entre els nens més moguts; una mesura molt perjudicial, perquè les posiciona com a ajudants perquè ells atenguin i no com a subjectes de ple dret.

Per tant, el tracte diferencial amb els uns i les altres és la **causa principal que aquests comportaments s'aprenguin i adoptin**, i així es completa una profecia autocomplerta:

1. Les nenes –futures dones– pateixen un «procés d'amputació i de podada [...] de *bonsaïtzació*» (Simón, 2016, p. 45) i interioritzen que són éssers inferiors, secundaris i a poc a poc es van tornant invisibles:

- Amb 5 o 6 anys comencen a dubtar sobre quan és pertinent intervenir per explicar alguna cosa sobre la seva vida privada, així que només ho fan si la seva aportació està vinculada amb el treball que s'està duent a terme a classe (Subirats, 2017, p. 100).
- Amb 8 anys ja no volen sortir a la pissarra, demanen la paraula la meitat de les vegades que els nois a classe i també parlen la meitat de les vegades que els nois a les assemblees de classe. Creix en elles la inseguretat, la falta d'autoestima, la por a la crítica, la infravaloració, el silenciament i l'acceptació que no seran escoltades (Subirats i Brullet, 2009, p. 157).
- Aprenen que només tindran èxit com a objectes sexuals, a ser altruistes fins al punt de renunciar a si mateixes i a la seva autonomia, i es tornen discretes, amb tendència a subordinar-se i a subordinar la seva felicitat a la de l'ésser estimat (Subirats, 2017, p. 49).
- El seu llenguatge perd assertivitat i prefereixen preguntar o suggerir (Subirats, 2017, p. 106).

2. Els nens –futurs homes–, estimulats en emocions relacionades amb el triomf, la lluita i l'enfrontament (Subirats, 2017):

- Als 5 o 6 anys se senten amb més autoritat per explicar les seves experiències personals, familiars o sobre qualsevol assumpte (p. 100).
- El seu llenguatge guanya assertivitat i afirmen el que volen (p. 106).
- Aprenen a negar els seus sentiments i els aliens, i se centren en els seus objectius vitals. Així, es tornen egoistes i no desenvolupen sentiments com l'empatia, la tendresa, la complicitat, la compassió o l'altruisme (p. 57).
- Creix en ells una falsa sensació d'invulnerabilitat (p. 56): sense por a res extern i immunes al seu propi patiment –recordem la frase «els nens no ploren»–, no tenen eines per gestionar el fracàs i recorren a la violència contra altres nens, contra les nenes o contra si mateixos.

D'altra banda, el professorat continua aliè al fet que, de nou, **el gènere marca la tendència discriminatòria sobre les aptituds de l'estudiantat**: l'elecció dels estudis dels i les estudiants preuniversitaris/àries no és, en absolut, lliure. Vegem la connexió entre els estereotips de gènere i les disciplines erròniament assumides com a afins a ells a la taula 2.

Taula 2. Estereotips de gènere i disciplines

Homes	Dones
Estabilitat emocional	Inestabilitat emocional
Agressivitat / tendència al domini	Submissió / dependència / tendresa
Objectivitat / racionalitat	Intuïció / irracionalitat
Aspecte afectiu poc definit	Aspecte afectiu molt marcat
Dinamisme / eficàcia / valentia / amor al risc	Feblesa / passivitat
Aptituds intel·lectuals: dotats per a les disciplines científicotècniques	Aptituds manuals: dotades per a les disciplines socials, artístiques i literàries

Font: elaboració pròpia.

2.2.2 La desigualtat de representació en el llenguatge

El 4 de març de 1986, Marcelino Oreja, el llavors ministre d'Afers Exteriors, signa el compromís dels Govern europeus d'utilitzar un **llenguatge no sexista** a les institucions; compromís que brilla per la seva absència en els documents educatius dels centres escolars i que, a més, preocupa poc al professorat de llavors i al d'ara.

Hauria de fer-ho, no obstant això, perquè **les llengües són constructes socials i, en conseqüència, no són neutrals**: reflecteixen les nostres relacions, els valors i interessos. Els homes han ostentat el poder, així que la seva supremacia es reflecteix i es perpetua en l'ús del llenguatge.

Així que el professorat, com la resta de la societat, parla com pensa i s'expressa a través d'un **llenguatge androcèntric i sexista**.

Vegem tots dos conceptes:

- El **llenguatge androcèntric** parteix del punt de vista masculí i, en conseqüència, no anomena les dones, que queden absents i invisibilitzades en el discurs. (Podeu veure l'annex 1).
- El **llenguatge sexista** discrimina la dona, ja sigui perquè mostra cap a ella odi, menyspreu o subvaloració, és a dir, està present, però exerceix un paper subordinat, secundari o dependent de l'home. (Podeu veure l'annex 1).

Llenguatge inclusiu i llenguatge no sexista

És important diferenciar llenguatge inclusiu i llenguatge no sexista: el primer integra les diferents demandes socials, com l'antiracisme, el feminisme o l'anticapacitisme, entre altres. El segon, el llenguatge no sexista, per tant, forma part del llenguatge inclusiu, però se centra en les demandes feministes en pro de la igualtat entre nenes i nens, i dones i homes.

La comunicació, ja sigui oral o escrita –els rètols, les notes informatives per a casa, les normes a les agendes, etc.–, invisibilitza i discrimina les alumnes, i desencadena un efecte dòmino en la formació de la seva identitat, com podem veure a la figura 2.

Figura 2

- Com que no se les anomena, no saben si hi ha dones en els discursos que se'ls dirigeix a classe
- Se senten poc interpel·lades a intervenir a classe, com ja hem destacat anteriorment
- Demanen i reben menys atenció
 - Interioritzen la seva invisibilitat i es tornen insegures i invisibles

D'adultes hauran naturalitzat que se les ignori, que un home expliqui com una cosa nova el que acaben d'explicar en una reunió (actuació coneguda amb l'anglicisme *hepeating*), que si intervenen ho hagin de fer ràpid i amb poca assertivitat, que els expliquin alguna cosa homes inexperts sobre el que elles són expertes (en anglès *mansplaining*), etc. **El llenguatge és un element més per posar a la dona en la posició que el seu gènere ocupa en la jerarquia de poder.**

Com a docents, hem de respectar, anomenar i visibilitzar les nenes: el llenguatge i la comunicació no sexista tenen el poder de transformar la seva realitat.

2.3 L'ensenyament: una professió feminitzada

Com vam veure anteriorment, la **feminització de l'ensenyament** va tenir lloc per motius que no tenen res a veure amb **el mite de la vocació femenina per a l'ensenyament** que encara persisteix en l'ima-

ginari col·lectiu. Tant a casa com a fora, els nens reben missatges que reforcen que estan capacitats per optar a carreres socialment acceptades com «d'homes», mentre que les expectatives laborals de les nenes es dirigeixen cap a professions relacionades amb la infància o les cures, on, a més, elles entenen que seran ben rebudes, amb la qual cosa les seves aspiracions professionals quedaran molt limitades.

Així s'explica el **predomini de dones en l'ensenyament en etapes considerades socialment com «inferiors»**. D'acord amb l'informe *Igualdad en cifras* del Ministeri d'Educació i Formació Professional (MEFP), el 2017 les dones eren un 97,6 % en educació infantil, un 82 % en primària i un 81,5 % en els centres d'educació especial. Ara bé, la presència de les dones en educació secundària, batxillerat i FP era d'un 59,1 % (p. 49); això es deu a tres factors: la permanència del mite que hi ha assignatures considerades «d'homes», com les matemàtiques, la física o el dibuix tècnic –un altre mite sexista que estableix que els números no són per a elles, malgrat que està àmpliament demostrat que elles obtenen millors resultats en aquestes matèries–. En segon lloc, si les dones no trien estudiar aquests graus universitaris perquè són considerats d'homes, tampoc arriben a tenir l'oportunitat de ser docents en aquesta etapa. Així mateix, els homes s'interessen per la docència d'aquestes assignatures perquè tenen prestigi social –justament perquè no hi ha gairebé professores–.

El percentatge total de dones docents a Espanya el 2017 era del 66,9 %, ja que, si bé eren el 72,2 % del personal no universitari, eren minoria en els ensenyaments universitaris: un 42,4 % (MEFP, 2017, p. 48). Per entendre aquest clar descens, hem de considerar que elles s'hi matriculen més (en nombre), finalitzen més graus que ells i, entre el professorat universitari de menys de 40 anys, elles superaven el 52,2 % (MEFP, 2017, p. 52). No obstant això, a partir de llavors, **ens trobem amb el «gràfic de la tisora»: elles van sent expulsades de la carrera investigadora-docent, però ells s'hi mantenen**: entre els 41 i 50 anys, elles eren el 46 %; entre els 51 i 60, un 39,5 %; amb més de 61 anys, un 32 %, i amb més de 65, un 24 % (MEFP, 2017).

A més, **existeix una absència de representació de dones en alts càrrecs educatius**, ja que les docents, igual que la resta de les dones, arrossegueu rere seu una important càrrega de responsabilitats, que se'ls assignen pel mer fet d'haver nascut dones, que constitueixen un fre en la seva activitat laboral, al qual anomenem *terra enganxós* i *sostre de vidre*, que els impedeix accedir als llocs més rellevants o de poder:

- Les docents universitàries només ocupaven el 22,5 % dels càrrecs catedràtics en el curs 2017-2018 (MEFP, 2017, p. 53).
- El 2019, només hi va haver nou rectores en les cinquanta universitats públiques espanyoles i, en total, fins al 2019, només hi ha hagut vint rectores a Espanya.
- El percentatge de directores de centres educatius no universitaris va ser d'un 66,3 % en el curs 2018-2019, però van ser el 72 % del personal (MEFP, 2017, p. 50).

Enllaç recomanat

Las rectoras se plantan: Sólo nueve de las 50 universidades públicas españolas están dirigidas por mujeres [en línia] (2019, 21 novembre). *Diario de Sevilla*. https://www.diariodesevilla.es/sociedad/rectoras-universidades-publicasespanolas-dirigidas_0_1411958935.html.

Finalment, cal destacar alguns dels **efectes negatius de la feminització de l'ensenyament** (San Román, 2019, pp. 231-232):

- El **baix prestigi social de la professió**, patent pel poc interès que desperta saber qui portarà la cartera d'Educació cada vegada que hi ha un canvi de Govern i pel desinterès polític per tirar endavant un Pacte d'Estat en Educació que deixi d'instrumentalitzar les lleis educatives per finalitats partidistes espúries.
- Els **salaris són més baixos**, perquè pel seu gènere han après a ser més submises que els homes, i accepten les condicions laborals sense oposar resistència.
- El **baix nombre de professores associades a sindicats educatius** actives en aquests per reivindicar els seus drets i millorar les condicions dels seus llocs de treball.

En definitiva, **tenint en compte totes aquestes dades, davant la pregunta: hi ha igualtat real a les aules espanyoles? Hem de respondre que no**. Ara com ara, la institució escolar no s'està responsabilitzant d'oferir una educació igualitària a les nenes. L'indicador que ni tan sols en els graus universitaris que formen les futures generacions de les i els mestres trobem la coeducació com una assignatura troncal i obligatòria assenyalava que no és una prioritat de l'agenda educativa.

L'escola mixta viu en una falsa sensació d'igualitarisme i universalitat; un igualitarisme androcèntric que, si bé admet les nenes, no té cap intenció de transformar l'educació per incloure-les com a subjectes⁴.

Per tant, podríem dir que perpetua la complementarietat dels sexes kantiana, salvant aquestes professores feministes que treballen en Comissions d'Igualtat o per tirar endavant els Plans d'Igualtat, per qui la ciutadania ha de sentir un profund respecte. I és que, **per molt que la societat repeteixi el mantra que «la igualtat cal ensenyar-la», no hi ha hagut un canvi cultural que integri el feminisme en el**

4 «Igualitarisme androcèntric». Aquest concepte així expressat està agafat de **María Elena Simón Rodríguez** (2016). *La igualdad también se aprende: Cuestión de coeducación*. Editorial Narcea.

sistema i la coeducació en el sistema escolar i, per tant, encara es (des)educa en la invisibilització del que és femení, la desigualtat i la discriminació de les nenes a les escoles.

3. L'escola coeducativa: principals reptes i eines

La situació política espanyola, ara com ara, no sembla interessada a aconseguir un pacte educatiu que deixi d'instrumentalitzar aquest dret humà universal. El nombre de lleis educatives des de la fi del franquisme és, per a gran incomoditat del professorat que contínuament s'hi ha d'adaptar, massa alt. Encara és mínim l'interès per dotar de pressupost les Lleis orgàniques 1/2004 i 3/2007, amb títols i articles específics sobre l'erradicació de la violència masclista i la consecució de la igualtat entre dones i homes mitjançant la implantació de la coeducació. Si bé aquestes serien les mesures més urgents i de més impacte, fins llavors, **recau sobre el professorat responsabilitzar-se de revisar i reflexionar sobre les seves pròpies actituds i actuacions a l'aula**: ha de fer autocrítica, estar alerta davant qualsevol contradicció en la qual pugui caure i –lluny de culpabilitzar-se– autoobservar-se per corregir i millorar la seva acció docent.

És cert que el més pertinent seria que el professorat rebés formació presencial i permanent en feminisme i coeducació en els centres de formació dels seus territoris, però, sense dotació pressupostària, l'oferta de cursos i tallers amb perspectiva feminista és escassa, si no inexistent. Per això, depèn de cada docent voler-se –o no– autoformar per així comprendre fins a quin punt contribueix la seva persona a reproduir el masclisme, l'androcentrisme, el sexisme i els estereotips de gènere a l'aula i, per extensió, aconseguir que cada persona en la mesura que pugui –i vulgui– generar un clima d'igualtat real a la seva aula.

A continuació, exposarem **les bases de la coeducació** i oferirem eines, però, abans, volem animar les i els lectors d'aquesta guia –a cada mestre i cada mestra– a seguir una metodologia d'autoavaluació en cadascuna d'aquestes bases per mitjà de quatre passos:

Autoavaluació de la pràctica docent a l'aula

1. Autoobservar-nos.
2. Recollir informació: anotar o gravar-nos.
3. Analitzar la informació.
4. Proposar canvis a curt, mitjà i llarg termini.

3.1 El reconeixement de les alumnes com a subjectes de l'educació

3.1.1 La comunicació i el llenguatge no sexista

Hem de ser conscients que cada grup sexual té un sociolecte diferent; és a dir, les i els professors es dirigeixen a l'alumnat amb dos estils discursius diferents: un de femení i un altre de masculí. Per això, hem d'analitzar les nostres pròpies pràctiques discursives, reconèixer-les i respectar-les, i entendre que l'alumnat també les aprèn inconscientment, ja que aquestes formen part del gènere. Ara bé, **els canvis socials** i **els usos lingüístics** estan interrelacionats i els primers poden modificar els segons i viceversa. En conseqüència, el llenguatge, ple de possibilitats i d'estratègies per afavorir la igualtat entre els sexes (podeu veure l'annex 2), és una eina clau perquè:

- Les nostres alumnes es reconeixin i siguin reconegudes en les paraules que expressen, construeixen i transmeten la realitat i el coneixement.
- Les nostres alumnes es puguin anomenar en primera persona.
- S'anomeni el que està ocult, es creïn noves realitats i maneres de fer les coses i es permeti reinterpretar i transformar el món; per exemple, paraules com *metgessa*, *ministra*, *cuidador* o *llevador* obren noves possibilitats a l'accés a professions tradicionalment associades a un o altre sexe.

Lectura recomanada

Amparo Tusón Valls (2002). Lenguaje, interacción y diferencia sexual. *Mujer y educación* (p. 6176). Graó.

3.1.2 La revisió i compensació de la representació de les noies

- Revisar les tasques que assignem a nens i nenes a l'aula per evitar reforçar estereotips sexistes.
- En els treballs grupals, nomenar noies com a representants per afavorir-ne el lideratge.
- Establir quotes en els càrrecs representatius (com en l'elecció de la persona delegada de classe) per afavorir oportunitats de lideratge.
- Segregar les estadístiques per sexe per després poder-les analitzar i comprovar si els canvis van generant altres tendències més igualitàries.

3.1.3 La distribució igualitària del temps

- Dirigir la nostra mirada conscientment a les alumnes en explicar.

- Estar pendents que els nois no acaparin el temps (el que en anglès es coneix amb el terme *mansplaining*) ni interrompin les intervencions de les noies (en anglès *mansterruption*).
- Quan intervenen elles, escoltar-les i no interrompre-les.
- Si elles no aixequen la mà, preguntar-los quan intuïm que poden aportar alguna cosa.
- Estendre aquestes estratègies a les nostres interaccions amb les famílies:
 - En les comunicacions oficials, anomenar mares i pares, o usar paraules neutres com «estimades famílies».
 - Quan s’hi contacta, anomenar o escriure primer el pare per afavorir la corresponsabilitat i el repartiment de la càrrega mental familiar.
 - En les reunions amb les famílies, donem la mà a tots dos, mirem i ens dirigim a tots dos i no permetem que ells les interrompin o acaparin la conversa.

3.1.4 La distribució igualitària de l’espai

- Animar les noies a sortir a la pissarra.
- Mirar que els nois no acaparin l’espai d’intervenció tant a l’aula com als passadissos i els patis.
- Fer agrupaments de forma dirigida per compensar el nombre de nois i noies.
- Treballar des de la col·laboració i la cooperació, no en la competitivitat, a través de metodologies participatives.
- Aprendre i investigar en equip: jocs i activitats cooperatives permeten aprendre des de la reflexió, la col·laboració, l’intercanvi i la pròpia experiència.
- Modificar l’espai físic de l’aula:
 - Treballar en racons, taules agrupades o cercles afavoreix les relacions horitzontals on aprenen a escoltar-se i expressar-se.
 - Canviar mobles per facilitar la cooperació i la participació.

Lectura recomanada

Marina Subirats i Amparo Tomé (2010). *Balones fuera: Reconstruir los espacios desde la coeducación.* Octaedro.

3.2 La revisió i la compensació dels continguts acadèmics androcèntrics

Respecte al **currículum oficial**, convidem el professorat a:

- Completar-lo i transmetre'l de manera diferent: revisar, rescatar i incorporar el llegat cultural de les dones.
- Propiciar la cerca del «subjecte absent» a les nostres assignatures: on eren o estan les experiències de les dones?
- Donar a conèixer la realitat de les dones en la història, les matemàtiques, el saber científic, la política o l'art.
- Reconstruir la història posant el focus en la vida quotidiana: barregem la cuina i l'anglès, o les matemàtiques amb el cistell d'anar a comprar.

Lectures recomanades

Ana López-Navajas (2021). *Aprender con referentes femeninos: Un legado cultural para la igualdad*.

Gerda Lerner (1993). *La creación de la conciencia feminista: Desde la Edad Media hasta 1870*.

Respecte als **llibres de text**:

- Seleccionar els més adequats tant en representació de dones dins del text –no com una nota a part– i els que facin ús d'una comunicació i un llenguatge no sexista.
- Explorar-los amb l'alumnat per observar, analitzar i reflexionar sobre la presència majoritària dels homes, el motiu de l'absència de les dones, així com sobre les accions i actituds de les imatges.
- Completar el tema tractat amb les dones referents però absents en aquest.

Respecte a **altres materials**, com contes, literatura, joguines, jocs, cançons, sèries, pel·lícules, notícies, publicitat, xarxes socials, etc., hem de qüestionar el **sexisme** en aquests:

- Avaluar els valors i els ensenyaments que transmeten.
- Avaluar el nombre de personatges femenins i masculins i les seves actituds.
- Qüestionar i fomentar una actitud crítica en l'alumnat sobre els missatges sexistes que transmeten, les causes i l'impacte que generen.

3.3 La inclusió de l'educació emocional, socioafectiva i sexual en el currículum oficial

L'escola educa en aprenentatges intel·lectuals, però també ha d'incorporar aquells menysvalorats per haver estat considerats «de dones»: **els sabers relacionats amb la cura, l'autonomia o la llibertat són indispensables per afavorir el ple desenvolupament biopsicosocial de l'estudiantat**. Com que les

lleis educatives estatals i autonòmiques no han incorporat ni desenvolupat aquests continguts curriculars específics, les professores feministes han tingut i continuen havent de tirar-se a la seva esquena aquest objectiu coeducatiu amb la finalitat de compensar les manques emocionals, afectives i sexuals que l'alumnat arrossega pel mer fet d'haver nascut en una societat patriarcal.

Lectura recomanada

María Lameiras Fernández, Yolanda Rodríguez Castro, Manuel Ojea Rúa i Margarita Dopereiro Rodríguez (2004). *Programa coeducativo de desarrollo psicoafectivo y sexual*. Pirámide.

Els continguts s'han d'organitzar i prioritzar depenent de l'etapa i el cicle de l'alumnat, però sempre s'ha de partir de dos blocs de continguts: el primer sobre l'**autoconeixement i la valoració personal**, per tant, més centrat en cada nen i nena, i el segon sobre l'establiment de les **relacions interpersonals entre tots dos sexes perquè aprenguin a reconèixer-se com a diferents, però es relacionin com a iguals**.

3.3.1 L'autoconeixement i la valoració personal

En primer lloc, hem d'acompanyar les nenes i els nens i adolescents en la construcció de la seva **identitat corporal** perquè tinguin la capacitat de:

- Conèixer l'anatomia sexual, la menstruació i les seves fases, els canvis corporals en la infància, preadolescència i pubertat.
- Reconèixer i desactivar els estereotips de gènere corporals, els mites sobre la bellesa i sobre l'impacte negatiu que els pot causar la disconformitat amb la seva imatge personal; especialment, el sentiment de les nenes i noies de profund rebuig del seu cos que les pot portar a desenvolupar trastorns alimentaris, conductes autolítiques o disfòries de gènere d'inici ràpid.
- Acceptar la imatge corporal i reconèixer els valors personals.
- Aprendre estratègies per evitar l'autosexualització de les nenes i noies, perquè formen part d'una cultura altament pornificada i amb un gran contingut pornogràfic.

Lectures recomanades

Silvia Carrasco Pons (coord.), **Ana Hidalgo Urtiaga**, **Araceli Muñoz de Lacalle** i **Marina Pibernat Vila** (2022). *La coeducació segregada*. Octaedro.

José Errasti i Marino Pérez (2022). *Nadie nace en un cuerpo equivocado: Éxito y miseria de la identidad de género*. Deusto.

La pornificació de la cultura

Des dels anys 80, s'ha normalitzat la visualització del porno: qüestions com que l'accés al porno sigui cada vegada més senzill, que existeixi una vasta quantitat de material disponible a un sol clic, que el seu consum comenci en la preadolescència o que el porno sigui una escola de desigualtat, domini i violència contra nenes i dones no estan en el debat social ni polític. El terme «pornificació de la cultura» destaca i engloba un fenomen més recent: el fet que la pornografia i el seu imaginari s'han tornat part del que és quotidià i de la cultura de masses: la moda, el cinema, la publicitat, els programes de TV, etc. mostren noies adolescents i dones hipersexualitzades; veure porno és, suposadament, «empoderador» –fins i tot hi ha un supòsit porno «feminista»–; i es considera una elecció professional que les dones vinguin fotos o vídeos del seu cos –la seva capital– a 5 euros en plataformes web de subscripció de contingut. En definitiva, la indústria del sexe està reconfigurant els valors i els discursos culturals per establir una nova manera d'explotar sexualment les adolescents i les dones basada en el mite de la lliure elecció, l'autoobjectificació i el neoliberalisme.

En segon lloc, els hem de mostrar les conseqüències negatives i limitadores que té el **gènere** sobre la seva **identitat sexual** perquè així puguin:

- Entendre el significat de ser home o dona en les diferents cultures.
- Ser conscients de l'absència de la dona i del seu llegat cultural.
- Aprendre a identificar i analitzar els rols i estereotips de gènere i treballar per aconseguir la seva abolicció en els diferents àmbits de la socialització; per exemple, mitjans de comunicació, repartiment de tasques domèstiques; el llenguatge o la vinculació dels estereotips amb l'orientació sexual.
- Identificar la violència masclista en tots els seus graus i desenvolupar eines de prevenció i erradicació.

Lectura recomanada

Najat El Hachmi (2019). *Siempre han hablado por nosotras: Feminismo e identidad. Un manifiesto valiente y necesario.* Planeta.

En tercer lloc, necessiten construir una **valoració personal i una autoestima adequades**.

- Comprendre la influència que tenen les valoracions externes sobre el seu autoconcepte.
- Treballar per prevenir conductes de risc en els nens i nois.
- Compensar el biaix de gènere de les expectatives personals de les noies per poder-se desenvolupar de manera autònoma.

3.3.2 Desenvolupament socioafectiu i sexual

El primer bloc de continguts se centra en les **emocions**:

- Reconèixer les emocions i els sentiments propis i aliens.
- Desenvolupar l'empatia en els nens i aprendre a valorar els sentiments, saber-los escoltar i expressar de manera justa, sense xantatge ni manipulació.
- Fomentar la comunicació assertiva perquè ells desestimïn l'agressivitat i elles, la passivitat.
- Treballar perquè elles siguin protagonistes i estiguin segures de si mateixes, superin la síndrome de la impostora –la incapacitat de reconèixer els propis èxits i la vàlua personal– i trenquin amb la profecia autocomplerta sobre les seves expectatives.

El segon se centra en les **relacions socioafectives**:

- Entendre el concepte i el valor de l'amistat, així com dels factors externs que afecten l'elecció de les amistats.
- Detectar les conductes abusives del ciberassetjament, com el *grooming*, l'*outing*, el *dissing* o el *happy slapping*, i conèixer les eines per evitar-les i denunciar-les.
- Reconèixer la importància de la bona comunicació, la cooperació i l'atenció.
- Acceptar els conflictes com a possibilitat de creixement personal i col·lectiu.
- Treballar en la resolució de conflictes perquè la violència deixi de ser una conducta apresada com a positiva pels nois i fomentar en ells actituds d'empatia, cooperació i atenció per aconseguir erradicar la violència masclista, i altres violències com el *bullying* o el ciberassetjament.

- Conèixer els conceptes entorn de l'amor i les seves fases, com l'enamorament, l'atracció física o sexual, els mites de l'amor romàntic i les conductes abusives que poden aparèixer en les relacions adolescents com la gelosia, el ciberassetjament sexual, etc.

Nota

Grooming: adults que contacten nenes, nens o adolescents, es guanyen la seva confiança i els involucren en activitats sexuals.

Outing: la publicació en línia d'informació de contacte privada d'algú, com la seva adreça.

Dissing: la difusió en línia d'informació cruel sobre una persona, ja sigui per missatges privats com públics, per fer-li mal.

Happy slapping: l'execució, l'enregistrament i la difusió d'agressions físiques.

El tercer se centra en **treballar sobre la conducta sexual**, i requereix:

- Desmuntar els estereotips de gènere en relació amb la sexualitat.
- Conèixer la sexualitat en la infància, l'adolescència i l'edat adulta.
- Reconèixer el cicle de la resposta sexual dels nois i les noies.
- Aprendre sobre el plaer, la masturbació i la bona sexualitat.
- Examinar el model sexual actual, basat en el coitocentrisme, els genitals i l'heteronorma.
- Conèixer el dret de cada persona a decidir sobre la seva activitat sexual.
- Desmuntar els mites sobre la masturbació, el suposat trencament de l'himen, la primera relació sexual o la virginitat.

Lectura recomanada

Gemma Lienas (2004). *El diario rojo de Carlota*. Destino.

El quart bloc desenvolupa els **continguts sobre la salut sexual** per:

- Comprendre conceptes com el desig i el consentiment sexual.
- Conèixer els drets sexuals i reproductius.

- Estudiar el procés de fecundació i embaràs, els embarassos no desitjats, el dret a decidir sobre l'avorament, els mètodes anticonceptius, els mites sobre les relacions sexuals.
- Informar-se sobre les malalties de transmissió sexual.
- Detectar els tipus de violència sexual i els delictes sexuals contra menors, com l'*stealth* –la retirada del preservatiu sense consentiment–, els abusos o les agressions sexuals.
- Aprendre sobre l'explotació sexual de les nenes i els nens i les dones, com la prostitució i el tràfic, la pornografia, l'explotació reproductiva com l'ovodonació o les mares de lloguer, i sobre la reproducció de la desigualtat a través del **mite de la lliure elecció** creat pel neoliberalisme sexual.

El **mite de la lliure elecció** s'assenta en la falsa premissa que la igualtat entre dones i homes ja s'ha aconseguit en aquells països on no hi ha patriarcat de coacció sinó de consentiment (vegeu l'apartat «Introducció» d'aquest mòdul). Com que les dones són suposadament lliures, ja poden triar vendre els seus cossos i convertir-se en mercaderia: ningú les explota sinó que són elles les que consenten vendre's. Aquest mite afavoreix al sistema neoliberal, que posa el focus en l'individu i enarborà els beneficis econòmics en detriment del benestar col·lectiu i de la justícia social.

Lectures recomanades

Ana de Miguel Álvarez (2015). *Neoliberalismo sexual: El mito de la libre elección*. Feminismos.

Mónica Alario Gavilán (2021). *Política sexual de la pornografía: Sexo, desigualdad, violencia*. Feminismos.

Kajsa Ekis Ekman (2017). *El ser y la mercancía: Prostitución, vientres de alquiler y disociación*. Bellaterra.

Amelia Tiganus (2021). *La revuelta de las putas. De víctima a activista*. Sine Qua non.

Conclusions

La didàctica del feminisme i de la coeducació han de ser prioritàries per a qualsevol docent si vol ensenyar no només sobre i per a la meitat del seu alumnat. Per això, **urgeix un canvi de mentalitat en l'educació des del feminisme perquè les futures generacions de professionals parteixin d'aquest**. És important destacar, a més, que, quan ens impliquem, generem un corrent d'adhesió en el canvi d'actituds i una nova cultura en el centre.

Si bé aquesta guia no pot abordar els canvis necessaris des de l'Administració pública, esperem que hagi aclarit cap a on es pot treballar de manera individual perquè les i els mestres aconseguixin generar els canvis educatius al seu abast i així afavorir la igualtat real entre noies i nois a través de la implantació del feminisme a les seves aules.

Només llavors:

- S'equilibraran les eleccions d'àrees d'estudi i hi haurà una distribució més igualitària en les professions i els sectors laborals.
- Les dones, incloses les mestres, accediran a llocs de responsabilitat o poder.
- Els nois i les noies es podran relacionar des de la igualtat sexual, la llibertat sexual i la fraternitat sexual de manera que se subverteixi l'ordre patriarcal establert i es ratifiquin, per fi, els tres valors fundacionals de la democràcia moderna.

Bibliografia

López-Navajas, [Ana]. (2021). *Aprender con referentes femeninos. Un legado cultural para la igualdad*. SM.

Martín Barranco, [María]. (2021). *Ni por favor ni por favora: Cómo hablar con lenguaje inclusivo sin que se note demasiado*. Catarata.

Meana Suárez, [Teresa]. (2002). *Porque las palabras no se las lleva el viento...: Por un uso no sexista de la lengua*. Ajuntament de Quart de Poblet.

Ministeri d'Educació i de Formació Professional (2020). *Igualtat en xifres MEFP 2020 Aules per la igualtat*. Secretaria General Tècnica. Subdirecció General d'Atenció al Ciutadà, Documentació i Publicacions.

Puleo, [Alicia]. (2005). El patriarcado: ¿una organización social superada? *Temas para el Debate*, 133, 39-42.

San Román Gago, [Sonsoles]. (2019). *Las primeras maestras. Los orígenes del proceso de feminización docente en España*. Ariel.

Simón Rodríguez, [María Elena]. (2016). *Igualdad también se aprende: Cuestión de coeducación*. Narcea.

Subirats Martori, [Marina]. (2017). *Coeducación, apuesta por la libertad*. Octaedro.

Subirats, [Marina] i Brullet, [Cristina]. (2002). Rosa y Azul. La transmisión de los géneros en la escuela mixta. A C. Llomes i A. González (coords.). *Mujer y educación: Educar para la igualdad, educar desde la diferencia* (pp. 133-167). Graó.

Tusón Valls, [Amparo]. (2002). Lenguaje, interacción y diferencia sexual. A C. Llomes i A. González (coords.). *Mujer y educación: Educar para la igualdad, educar desde la diferencia* (pp. 61-76). Graó.

Valcárcel, [Amelia]. (2019). *Ahora, feminismo*. Cátedra.

Annexos

Annex 1: Llenguatge androcèntric i llenguatge sexista

Nota

Tots dos annexos s'han dut a terme en part gràcies als textos de María Martín Barranco i Teresa Meana Suárez, recollits a la bibliografia.

1. El llenguatge androcèntric

- El masculí genèric –o masculí excloent– representa la humanitat, mentre que el femení, només un grup de dones. Provem de parlar en femení a classe si hi ha algun alumne home, i veurem com li resulta fins i tot ofensiu.
- El salt semàntic que omple els llibres de text. Ocorre quan es pensa que una paraula inclou totes les persones, però després apareix una pista que ens indica que no: *Tots van sortir a l'esbarjo menys les noies, que van preferir quedar-se a classe.*
- L'ús de la paraula *home* com a genèric per referir-se a la humanitat: *Les edats de l'home, l'evolució de l'home, l'home va inventar*, etc.

2. El llenguatge sexista

- Els duals aparents: termes que no signifiquen el mateix segons el sexe al qual es refereixen: *un home públic, un home de carrer, un home de món, un qualsevol, un home alegre o el cortesà*, si es posen en femení, passaran a designar les dones en situació d'exploració sexual.
- Els buits lèxics: si no hi ha femení són positius, com *cavalleriesitat*, mentre que si no hi ha masculí són negatius, com *harpia* o *meuca*.
- Els diccionaris per a l'aula duen un avís d'haver-hi eliminat el sexisme, però les pròpies accepcions de *home* i *dona* són sexistes. Per exemple, la quarta accepció de *dona* en el diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans diu: «Dona dotada de les qualitats que s'atribueixen tradicionalment al sexe femení. És *tota una dona*».
- La dissimetria en els tractaments: ens referim a Sartre i Simone, a Galdós i la Pardo Bazán o a Reagan i la Thatcher.

- La negativa a feminitzar els càrrecs i les professions. *Presidenta o tinenta*.
- Els refranys i les frases fetes: *a bord una dona, cosa poca bona o corre com una nena*.
- Anomenar les dones a part: *hi havia nens jugant a futbol i a bàsquet i també hi havia nenes*.

Annex 2: Estratègies i eines del llenguatge no sexista

1. Substituir l'ús de la paraula *home* i el masculí com a genèrics per referir-se a *la humanitat*.

- Usem noms col·lectius. Estimat claustre, el professorat, l'estudiantat, Bon dia, classe!
- Els que vulguin → qui vulgui.
- Quan un es desperta → quan ens despertem, en despertar-nos, quan qualsevol es desperta.

2. Promoure les noves paraules en femení. Les primeres vegades que es va dir *jutgessa, presidenta o metgessa* van ser l'inici de la seva normalització.

3. Detectar el salt semàntic en els textos.

4. Desdoblar l'article i començar amb el femení: *les i els nens*.

5. Desdoblar el substantiu i començar amb el femení: *noies i nois*.

6. Usar oracions impersonals o pronoms reflexius per eludir el subjecte. *Es van asseure en parelles*.

7. En lloc d'usar adjectius de dues terminacions, convertir-los en un sintagma adverbial: estudiants qualificats i qualificades → estudiants amb qualificació.

8. Usar programes correctors com «nombr.en.red» o «la lupa violeta», creats específicament per usar un llenguatge no sexista.

9. Revisar refranys i frases fetes, cançons, els llibres de text i altres materials que seleccionem per a la classe. *De tant que et vull, et trac un ull*.

10. Revisar els rètols de l'aula i del centre escolar.

Nota aclaridora: les fórmules «@», «x», «/» o «i» (*nen@s, nenxs, nens/es o nenis*) no són inclusives, ja que invisibilitzen les nenes a més d'impedir o dificultar la comprensió als qui tenen una discapacitat visual, perquè ni ho poden llegir usant braille ni escoltar-ho amb el lector de pantalla. Recordem que el que no s'anomena, no existeix: anomenem les nenes.

